

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Поняття „трудовий потенціал” вже давно стало об’єктом інтересів представників різних суспільствознавчих дисциплін. В економічній літературі трудовий потенціал розглядався переважно як сукупна здатність до праці. При цьому стверджувалося, що він являє собою ресурси праці, які є у розпорядженні суспільства на певному етапі його розвитку. Загалом домінувало трактування цього феномена як відповідних трудових ресурсів у єдності їх кількісної та якісної визначеності [1, с. 11].

Так, провідні вчені сучасного Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів) С.Й. Вовканич, М.І. Долішній, С.М. Злупко, С.М. Писаренко, У.Я. Садова, Л.К. Семів здійснили значний вклад в теорію трудового потенціалу. Зокрема було запропоноване оригінальне визначення цього поняття як можливостей, що „можуть бути мобілізовані й приведені до дії у процесі праці і які визначають фізичні межі трудового потенціалу на будь-якому рівні”. Згодом відбулося уточнення терміну, трансформація його в категорію „соціально-трудовий потенціал”. Це дозволило розглядати вказане явище в широкому соціальному контексті з урахуванням всього комплексу суспільних відносин. Одночасно було всебічно проаналізовано структуру, основні компоненти, рівні організації, стадії розвитку трудового потенціалу.

Ми поділяємо точку зору, що трудовий потенціал включає сукупність демографічних, соціальних і духовних здатностей конкретного трудоактивного населення і формується під безпосереднім впливом соціально-економічних, соціально-психологічних, демографічних, духовних чинників, які зумовлюють його перехід із потенційних (можливих) у реальні продуктивні сили суспільства.

Матеріальною основою трудового потенціалу є демографічне відтворення населення, яке забезпечує безперервне оновлення поколінь як фізичного носія сукупності соціальних якостей і відносин. Воно формує природні границі трудового потенціалу як в цілому, так і в розрізі статі та віку. Слід підкреслити, що вплив демографічних чинників на трудовий потенціал не обмежується лише кількісними емпіричними тенденціями та закономірностями формування обсягу працездатного населення, а включає також процеси формування демографічних якостей населення (генофонд нації, стан здоров’я тощо).

Носієм трудового потенціалу є працездатне населення з його потенційними можливостями та характеристиками, котрі використовуються або можуть бути використанні у процесі праці. Оскільки природною основою розвитку трудового потенціалу кожного регіону є відтворення населення, то і всі негативні тенденції демографічного розвитку позначаються на параметрах трудового потенціалу. До таких негативних чинників впливу, в першу чергу, слід віднести зростання смертності населення та депопуляцію, деформацію статеву-вікової структури населення, подальше постаріння населення, міграційний вплив працездатного населення за межі регіону, рівень та структуру зайнятості тощо.

Слід зазначити, що для Тернопільської області характерною є висока частка осіб у віці, старшому за працездатний, що скорочує обсяги трудового потенціалу, причому має місце досить значна варіація цієї частки по районах області – від 22,6 % у Тернопільському до 31,3 % у Тербовлянському районі (табл. 1). За даними таблиці коефіцієнт демографічного навантаження на населення працездатного віку на початок 2004 року становив по області 753 особи, в тому числі у міських поселеннях – 541 особу, у сільській місцевості – 951 особу. Найвищі коефіцієнти демографічного навантаження зафіксовано у Підгаєцькому (1041 осіб), Монастирському (965 осіб), Зборівському (949 осіб) районах. У місті Тернополі цей коефіцієнт найнижчий по області – 449 осіб. Загалом частка пенсіонерів у загальній кількості населення зростає, тоді як представників молодшого покоління зменшується. В цілому, по області питома вага населення молодшого за працездатний вік становила на 01.01.2004 року 19,1 %, (у міських поселеннях – 18,4 %, у сільських – 19,6 %).

Негативні наслідки депопуляції на формування трудового потенціалу підсилюються тим, що відбувається суттєве скорочення чисельності населення у віці молодшому за працездатний при зростанні кількості осіб у віці старшому за працездатний (рис. 1).

**Кількість постійного населення за основними віковими групами
по районах і м. Тернополі* (на 1 січня 2004 р.)**

	Кількість населення, осіб	У тому числі у віці			До загальної кількості населення, %		
		Молодшому за працездатний	Працездатному	Старшому за працездатний	Молодшому за працездатний	Працездатному	Старшому за працездатний
По області	1123351	214577	640687	268087	19,1	57,0	23,9
Бережанський	44121	8399	23612	12110	19,0	53,5	27,5
Борщівський	74077	14169	40074	19834	19,1	54,1	26,8
Бучацький	64796	14661	35011	15124	22,6	54,0	23,4
Гусятинський	65868	12148	36346	17374	18,4	55,2	26,4
Заліщицький	51682	9792	27539	14351	18,9	53,3	27,8
Збаразький	59957	11460	32924	15573	19,1	54,9	26,0
Зборівський	46350	9219	23797	13334	19,9	51,3	28,8
Козівський	41432	7927	21726	11779	19,1	52,5	28,4
Кременецький	71958	14608	39625	17725	20,3	55,1	24,6
Ланівецький	32618	6206	16971	9441	19,0	52,0	29,0
Монастириський	33604	6365	17115	10124	19,0	50,9	30,1
Підволочиський	45470	8652	24008	12810	19,0	52,8	28,2
Підгаєцький	22151	4367	10853	6931	19,7	49,0	31,3
Теребовлянський	69472	13310	36808	19354	19,1	53,0	27,9
Тернопільський	61408	11586	35964	13858	18,9	58,5	22,6
Чортківський	79920	14756	45714	19450	18,5	57,2	24,3
Шумський	35893	7298	19026	9569	20,3	53,0	26,7
м. Тернопіль	222574	39654	153574	29346	17,8	69,0	13,2

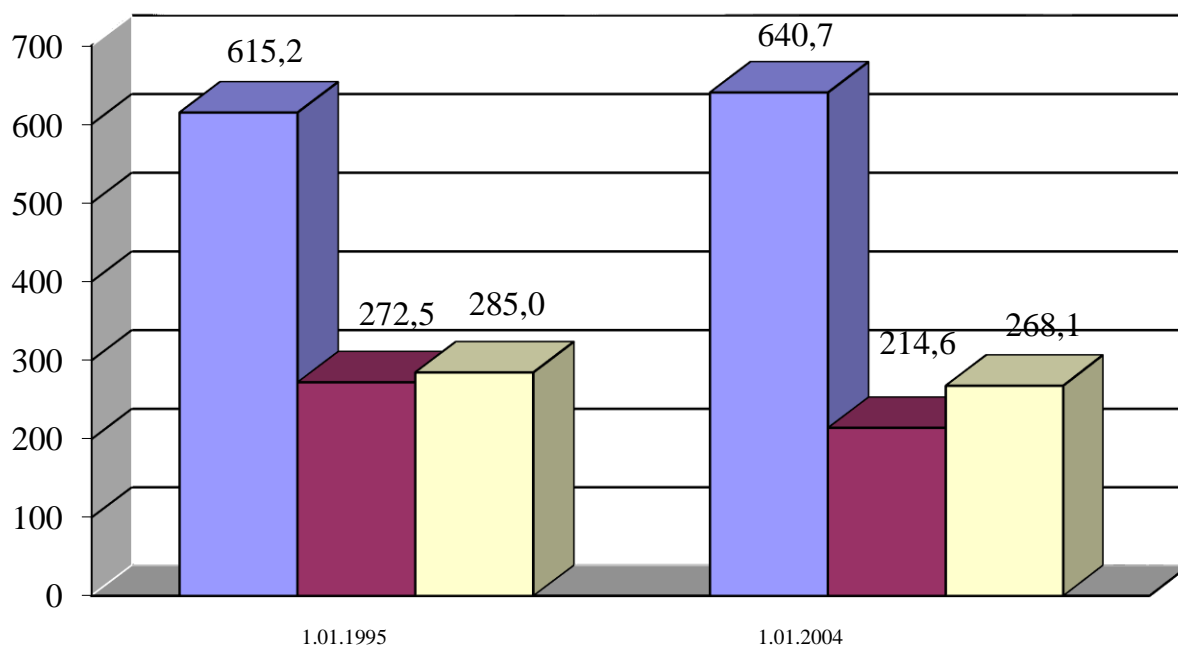
* Статистичний щорічник Тернопільської області за 2003 р. – Тернопіль, 2004. – С. 299.

Вагомим чинником формування трудового потенціалу і одночасно параметром демографічної ситуації в регіоні є старіння населення, яке за методологією ООН характеризується часткою (питомою вагою) осіб у віці 65 років і старших, а населення вважається старим, якщо питома вага цієї групи перевищує 7 %. У Тернопільській області станом на 01.01.2004 р. питома вага населення старшого віку становила 16,5 %, в тому числі для чоловіків – 11,9 %, жінок – 20,5 %, для міських поселень - 10,3 %, сільської місцевості – 21,1 %.

Слід також відзначити, що у Тернопільській області на 01.01.2004 р. проживало 253,0 тис. пенсіонерів за віком та 39,7 тис. пенсіонерів – інвалідів, причому на сільську місцевість припадало 208,1 тис. осіб (71,1 %). Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 осіб населення з року в рік зростає (з 290 осіб у 1996 р. до 297 осіб у 2004 р.) [3, с. 309].

На формування і використання трудового потенціалу як багатомірної категорії, що характеризується не тільки кількісними, але й якісними параметрами (соціальними, економічними, національними, культурними, духовними тощо), впливає рівень здоров'я населення, зокрема у працездатному віці. Рівень захворюваності населення безпосередньо впливає на смертність і тривалість життя, на величину життєвого потенціалу, як кількості людино-років, які проживе певна сукупність людей. Погіршення екологічної ситуації, хімізація продуктів харчування, підвищення рівня радіаційного впливу на організм людини, алкоголізм і наркоманія сприяють нагромадженню патології в генетичних структурах популяції, підсилюють дію чинників захворюваності та смертності. Так, впродовж 2003 р. зареєстровано з діагнозом алкоголізм і алкогольні психози 1401 особу (проти 1054 осіб у 2000 р.), а на кінець року в медичних закладах перебувало на обліку з цим діагнозом 12436 осіб (проти 11385 осіб у 2000 р.). Відчутно зростає також кількість хворих з діагнозом злоякісних новоутворень: у 2003 р. з таким діагнозом, встановленим вперше, зареєстровано 3323 особи (проти 3252 осіб у 2000 р.), в той час як на обліку в медичних закладах перебувало 18211 осіб (проти 17178 осіб у 2000 р.). Також на кінець 2003 р. кількість хворих, які перебували на обліку в медичних закладах з діагнозом розладу психіки та поведінки, досягла 30710 осіб, з них 25572 особи потребували диспансерного нагляду. Досить помітним є збільшення кількості хворих на активний туберкульоз – з діагнозом, що встановлений вперше, зареєстровано

708 осіб у 2003 р. проти 509 осіб у 2000 р. На кінець 2004 року на обліку в медичних закладах з цим діагнозом перебувало 2633 особи.

■ у працездатному віці ■ молодші за працездатний вік ■ старші за працездатний вік

Динаміка чисельності населення Тернопільської області за основними віковими групами

Одночасно, позитивним явищем є зменшення виробничого травматизму (153 випадки у 2003 р. проти 277 випадків у 1999 р.), але впродовж 2003 р. зі смертельними наслідками було зареєстровано 27 випадків травматизму. Значно скоротилася також кількість людино-днів непрацездатності через травматизм на виробництві (2787 людино-днів у 2003 р. проти 8835 людино-днів у 1999 р.). Проте значним залишається в області рівень інвалідності: всього станом на 01.04.2004 р. у ній проживало більше 51 тис. інвалідів (тобто 45 осіб на 1000 населення).

В області зберігається тенденція скорочення кількості зайнятого населення, а також скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві, промисловості та будівництві та їх питомої ваги. Необхідно відзначити, що за останні три роки спостерігається зростання питомої ваги зайнятого економічно активного населення (з 82,9 % у 2001 р. до 87,0 % у 2003 р.), хоча Тернопільська область за цим показником відстає від середнього по Україні рівня - 90,9 % у 2003 р. Згідно методології МОП зайняте населення у віці 15-70 років становило у 2003 р. 45,9 %, в тому числі для жінок – 43,3 %, чоловіків – 48,8 %, для міського населення – 56,3 %, сільського населення – 37,0 %. Найвищий рівень зайнятості для всіх груп населення спостерігався у віці 30-39 років (67,6 %) та 40-49 років (72,8 %).

Основною причиною невисокого рівня зайнятості населення в області можна вважати тіньовий сектор економіки, особливо у побутовому обслуговуванні, торгівлі, громадському харчуванні, будівництві. Значного поширення набули комерційний туризм та робота за кордоном, що мають специфічний вплив на трудовий потенціал. За оцінками, в тіньовому секторі економіки зайнято близько 100 тис. осіб, за кордоном працює понад 40 тис. жителів Тернопільщини, тобто біля 7 % працездатного населення [2, с. 5].

Слід відзначити, що рівень зареєстрованого безробіття за останні роки в Тернопільській області стабілізувався на рівні 6,5 – 7,0 %, але в районах області цей показник має значну варіацію – від 3,2 % у Тернопільському районі до 12,7 % у Шумському. За методологією МОП у 2003 році чисельність безробітних в області становила 56 тис. осіб, з них жінки – 23,4 тис., чоловіки – 32,6 тис., міське населення – 30,6 тис. осіб, сільське – 25,4 тис. осіб. Основними причинами незайнятості є: вивільнення з економічних причин (33,4 %), звільнення за власним бажанням (29,0 %), неможливість працевлаштування після закінчення навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (25,7 %). Із загальної кількості безробітних 75,5 % мали статус безробітного більше 1 року [3, с. 316].

Основними заходами на регіональному рівні щодо сприяння зайнятості залишаються працевлаштування безробітних на вільні та новостворені робочі місця, організація громадських та сезонних робіт, професійне навчання та перепрофілювання, надання дотацій роботодавцям для створення додаткових робочих місць, одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності, активізація роботи по реєстрації трудових договорів.

За 2003 рік за сприяння служби зайнятості в області працевлаштовано 28573 особи, що на 20 % більше, ніж у попередньому році, з них 22043 осіб (77,1 %) на місця робітників, 6530 осіб (22,9 %) на посади службовців. Основним споживачем незайнятої робочої сили залишається державний та колективний сектори економіки регіону (60 % загальної кількості працевлаштованих). За цей рік введено в дію 6,5 тис. нових робочих місць, 1302 безробітним громадянам одноразово виплачена допомога для організації підприємницької діяльності у сумі 1958,1 тис. грн. До проведення громадських робіт було залучено 5631 безробітного, ними відпрацьовано 80572 людино-дні переважно на підсобних і допоміжних роботах, у сільському господарстві, будівництві, благоустрої населених пунктів, а також по догляду за літніми самотніми людьми та інвалідами. На проведення громадських робіт з різних джерел фінансування було витрачено більше 700 тис. грн. На сезонні роботи впродовж 2003 р. залучалося 3626 безробітних (на 40 % більше, ніж у 2002 р.).

Одним з наслідків негативних процесів на ринку праці є значний обсяг трудової міграції за межі області. Проведені станом на 1 жовтня 2001 р. дослідження трудової міграції сільського населення області свідчать про те, що за межами України на цю дату працювало 20095 осіб або 6,23 % від кількості сільського населення працездатного віку [4, с.19]. Найвищий процент трудових мігрантів зафіксовано у Заліщицькому (8,8 %), Монастириському (8,6 %), Підгаєцькому (8,0 %), Тернопільському (7,9 %) та Терехівському (7,4 %) районах. Із 994 сільських населених пунктів у 180 питома вага трудових мігрантів у загальній кількості населення працездатного віку перевищувала 10 % [4, с. 24].

Таким чином, трудова міграція є об'єктивним чинником формування і використання трудового потенціалу регіону. За оцінками фахівців її обсяг є досить значним, але не катастрофічним (7,4 % від чисельності працездатного населення працездатного віку). Процеси трудової міграції мають, безумовно, і позитивні, і негативні наслідки. До перших можна віднести суттєве зменшення напруги на регіональному ринку праці, скорочення обсягів безробіття, зростання доходів сімей, в тому числі молодих, сприяння розвитку малого бізнесу на основі зароблених за кордоном коштів, набуття досвіду роботи в ринкових умовах, ознайомлення з новітніми технологіями і методами організації праці, прискорення процесів формування середнього класу тощо.

Отже, кількісні та якісні параметри трудового потенціалу Тернопільської області детермінуються рядом демосоціальних чинників, основними з яких є:

- смертність населення в допрацездатному та працездатному віці;
- статеві-вікова структура населення;
- рівень та структура зайнятості, рівень безробіття;
- інтенсивність міграційних процесів;
- рівень захворюваності та інвалідності населення в працездатному віці;
- наявність тіньового сектору економіки;
- трудова міграція за межі області.

В цілому, тенденції демографічного розвитку області мають негативний характер та спричиняють погіршення якісних та кількісних параметрів трудового потенціалу. Але за останні роки мають місце певні позитивні зрушення у процесах відтворення населення, що позитивно впливає на формування і використання трудових ресурсів Тернопільщини.

Література

1. Долішній М.І., Злупко С.М., Худо В.В. Сутність і складові соціально-трудоного потенціалу // Соціально-трудоного потенціал: теорія і практика. Частина І. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 11–16.
2. Стан ринку праці Тернопільської області у 2003 році. – Тернопіль: Тернопільська ОДА, Тернопільський обласний центр зайнятості, 2004. – 37 с.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2003 рік. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2004. – 477 с.
4. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти / Кол. авт. Довжук Б.С., Хаба С.С. та ін. – Тернопіль: Лідер, 2002. – 52 с.